

zemljište i poljoprivreda

adolf malić

fakultet prometnih
znanosti sveučilišta u
zagrebu i prirodoslovno-
matematički fakultet
sveučilišta u zagrebu,
zagreb, jugoslavija

primljeno lipnja 1988.

U članku se analiziraju oblici svojevrzne simbioze čovjeka—zemljišta i poljoprivredne produkcije. Posebno se ističe vjekovima izgrađivan odnos čovjeka prema zemljištu koji je danas grubo narušen što u našoj zemlji rezultira, između ostaloga, s oko 8 milijuna hektara nedovoljno iskorištenog i djelomično potpuno zapuštenog zemljišta. Prema poljoprivrednom zemljištu, geografski određenoj i ograničenoj kategoriji, društvo mora povesti više računa. U drugom dijelu članka analizira se regionalna struktura poljoprivredne proizvodnje i ističe se raznovrsnost tipova iskorištavanja u relativno skučenom agrarnom prostoru SR Hrvatske. Dolaze jasno do izražaja u različitim regijama i prirodna osnova kao i društveno-ekonomske i povijesne okolnosti u formiranju specifičnih oblika agrarnog gospodarstva.

77 članci

1. uvod

—→ Zemljište možemo smatrati najstarijom radno-proizvodnom kategorijom, kao što je i poljoprivredna proizvodnja najstarija radno-proizvodna djelatnost čovjeka, odnosno društva. Prvi poznati oblici korištenja zemljišta za kultivirano bilje datiraju iz davnih vremena. Radiokarbonskom metodom utvrđeno je da je još godine 9500 prije nove ere u Tajlandu uzgajano povrće, a nešto mlađe je i iskorištavanje zemljišta za žito na Bliskom Istoku i kukuruza u Meksiku (8000 godina prije nove ere).¹⁾ Više je nego očito da su specifični zemljišni, klimatski i društveni uvjeti za proizvodnju uvjetovali ranu pojavu različitih oblika poljoprivrede u različitim prostorima svijeta. Upravo ta specifičnost autohtonosti i jedinstvenosti proizvodnje jedno je od bitnih obilježja i historijske i suvremene poljoprivrede. Uza sva moguća tehnička usavršavanja i djelovanje općih ekonomskih i društvenih zakonitosti, npr. tržišnih odnosa, specifičnost i individualnost poljoprivredne proizvodnje nije još došla značajnije u pitanje i to upravo zahvaljujući njenoj najčvršćoj vezanosti uz lokalne prilike zemljišta, podneblje pa dijelom i lokalne društvene prilike.

1) W.D. Sick: **Agrargeographie**. Braunschweig: Westermann Verlag gmbH, 1983, str. 33.

Kao što je korištenje zemljišta za poljoprivredu najstariji način izražavanja svjesna čovjekova proizvodnog napora tako su i prva sela, kao najstariji oblici naseljenosti, nastala negdje netom iza zadnje Würmske oledbe, paralelno s pojavom prve obrade zemljišta. I danas su sela najrašireniji vid stanovanja svjetskog stanovništva, kao što je privređivanje na zemljištu još uvijek najznačajniji osnov egzistencije čovječanstva. Godine 1980. živjelo je u agrarnim područjima još uvijek 60,4% stanovništva, a 1980. godine 55–60% svjetskog aktivnog stanovništva bavilo se poljoprivrednom proizvodnjom.²⁾

2. zemljište i poljoprivreda selo i seljak

Unatoč snažnim promjenama u karakteru poljoprivredne proizvodnje suvremenog doba, još je uvijek bitna i nezaobilazna simbioza zemljišta i poljoprivrede, sela i seljaka.

Jedinstvo proizvodnje na zemlji i stanovanja seljaka u selu s geografskog stajališta proizlazi iz prostornog preklapanja »mjesto rada i mjesto stanovanja« kao specifičnosti upravo poljoprivredne djelatnosti. Selo, seosko polje, seoski atar i seljak u klasičnom smislu seljačke poljoprivrede egzistiraju kao svojevrsne prostorne simbioze uvelike ovisne o lokalnim prirodnim predispozicijama. Iako se odnos zemljišta-poljoprivrede-sela i seljaka može univerzalno definirati kao životna simbioza, naročito u usporedbi prema suvremenom industrijskom društvu, gdje su funkcije rada i stanovanja prostorno odvojene a proizvodnja počiva na odgovarajućim sirovinama, čiji izvori potiču najčešće iz različitih prostora, bit egzistencije te simboze je prema mojem sudu u datosti zemljišta ili tla kao fiksiranog prostornog elementa za proizvodnju.

Pod utjecajem robnonovčane privrede postupno se mijenja tradicionalni odnos individualnog poljoprivrednika prema poljoprivrednoj proizvodnji. On postaje fleksibilniji u promjeni strukture proizvodnje. Prisiljen je češće i s više proizvoda izlaziti na tržište gdje je često prisiljen prihvaćati i nepovoljne uvjete razmjene svoga rada. I u tako drastičnim uvjetima, odnos individualnog poljoprivrednika prema vlastitom zemljištu još uvijek se nije bitno promijenio, posebno kada je u pitanju otuđenje zemljišta.

Procesi deagrarizacije i starenja poljoprivrednog stanovništva u našim suvremenim uvjetima još nisu rezultirali bitnijim promjenama odnosa seljaka prema vlasništvu nad zemljištem. Usprkos ogromnom odlivu poljoprivrednog stanovništva u nas u poslijeratnom vremenu, relativno se rijetko napušta vlasništvo nad zemljom, a posebno teško zemljište prelazi iz privatnih ruku u društveno vlasništvo.

Deagrarizacija snažnije djeluje na napuštanje sela i dovodi do svojevrsne dezintegracije klasičnog sela. Činjenica je da naša sela više nisu ni približno ono što su bila, posebno u smislu njihove homogenosti i autentičnosti života.

Deagrarizaciju nije samo izazvala industrijalizacija. Na nju je u nos djelovalo (i još uvijek djeluje) društveno opredjeljavanje za zemljišni maksimum od 10 ha u privatnom vlasništvu. Društvenim je opredjeljenjem ograničen posjed na razinu ispod egzistencijalnog minimuma za

2) Unesco-Kurier: *The Prospect of World Urbanisation*, UN, 1987; *World Development Report 1986*, The World Bank, Oxford University Press, 1986. str. 3

čtetveročlanu seljačku porodicu, što pospješuje njegovo daljnje usitnjavanje. Dok razvijeni svijet traži optimalni zemljišni posjed, bez obzira na oblik vlasništva, nego prije svega, prema vrsti proizvoda, tehnici i tehnologiji obrade te rentabilnosti gospodarstva, u nas imamo dvije krajnosti: sitni seljački posjed i uglavnom krupni, a u pojedinačnim primjerima i mamutski društveni posjed. I jedan i drugi oblik gospodarstva danas dosta neracionalno koristi zemljište.

Prema dostupnim statističkim podacima može se zaključiti da, u cjelini, poslije rata imamo lagano opadanje poljoprivrednog zemljišta i značajnije opadanje oraničnih površina.

U usporedbi s godinom 1939. poljoprivredno zemljište se smanjilo za 4,5% ili za oko 700.000 ha. Oranične površine manje su, međutim, za 9,2% godine 1979. u odnosu prema 1939. ili za oko 780.000 ha.

Osjetnije povećanje zabilježile su samo površine pod voćem, oko 52%. Pod vinogradima danas imamo gotovo »u dlaku« isto površina koliko i daleke, 1939. godine. Livadske površine su neznatno povećane za 1,5%, pašnjačke su u padu za 4,9%.

U strukturi poljoprivrednih površina vidljivo je da se godine 1979. udio oranica i vrtova smanjio za 2,7 poena u odnosu prema godini 1939. Na račun oranica nešto je povećan udio površina pod voćem i livadskim kulturama.

U razdoblju od 1949–1979. g. postoje uočljive tendencije smanjivanja površina pod žitom. U odnosu prema godini 1949. u 1979. smanjene su oranične površine zasijane žitom za 14,8%. Istodobno su povećane površine pod industrijskim biljem za 14,7%, pod povrćem za 37,2% i pod krmivima čak za 68%. Značajnu stavku čine i zemljišta pod ugarom. U godini 1979. bilo je pod ugarom u našoj zemlji oko 647.000 ha, ili 9% oraničnih površina.

Požnjeverne površine pod pšenicom manje su godine 1980. za 28,9% negoli 1949, a kukuruza godine 1979. za 12,8% u odnosu prema 1949.

Očigledno je, dakle, prema odnosu zemljišta i proizvodnje, da je povećana proizvodnja žitarica u nas godine 1959. sve više uvjetovana poboljšanjem tehnologije uzgoja. To vrlo zorno pokazuje povećanje prinosa po jedinici površine i pšenice i kukuruza. Prinos po jedinici površine kod pšenice veći je godine 1980. za 138,3% u odnosu prema 1949. Kod kukuruza je povećanje prinosa po jedinici površine godine 1979. iznosilo 169,9% u odnosu prema 1949.

Nema sumnje da je danas u nas vrlo prisutna tendencija napuštanja poljoprivrednih površina i njihovo pretvaranje u nepoljoprivredno zemljište za potrebe šumarstva, prometa, širenja naselja, industrijskih objekata itd.

U okvirima postojećeg poljoprivrednog zemljišta uočeno je napuštanje obradive zemlje. Kod obradivih površina već je pomalo i zabrinjavajuće napuštanje oraničnih površina.

Kod oraničnih površina uočena je tendencija bitnog smanjenja površina pod žitom i stalno prisutna kategorija ugara i neobrađenih oranica. Povećana proizvodnja žita rezultat je povećanih tehnoloških napora, što je u osnovi povoljno. Međutim, naročito posljednjih godina, sve su prisutnije negativne posljedice isključive orijentacije proizvodnje žita na poboljšanje tehnologije. Poboljšanje tehnologije neminovno izaziva i izuzetna povećanja materijalnih ulaganja u proizvodnju, tako da je krajnji rezultat visoka ili previsoka cijena proizvoda. Danas je proiz-

vodna cijena osnovnih žitnih kultura, pšenice i kukuruza, u nas povremeno i do dva puta veća od svjetske. Slično je i s krmnim kulturama na oranicama.

Da li možemo i moramo li po svaku cijenu postići visoku proizvodnju hrane po jedinici površine? Da li su uvijek opravdana velika ulaganja u tehnologiju obrade zemljišta? Razumljivo je da nisu! Svjetski primjeri su to već davno dokazali, a danas naša proizvodnja hrane to sve više pokazuje.

Kako zemljište može pridonijeti većoj i jeftinijoj proizvodnji hrane u nas, s relativno malo truda a više umješnosti, dobre volje i odgovornosti, moguće je pokazati na primjerima SR Hrvatske.

I u SR Hrvatskoj u poslijeratnom razdoblju pozitivni su indeksi poljoprivredne proizvodnje u cjelini i po pojedinim granama. Istodobno dolazi do smanjenja poljoprivrednog i obradivog zemljišta. Smanjuju se i oranične površine, površine pod vinovom lozom i livadske površine. Nešto su porasle površine voćnjaka i pašnjaka.

Tablica 1.

Zemljište po kategorijama korištenja (u 000 ha) u SRH 1959—1979. godine

	Poljoprivredna površina	Oranica	Voćnjaci	Vinogradi	Livade	Pašnjaci
1959.	3.340	1.580	66	96	432	1.090
1969.	3.387	1.594	69	87	459	1.150
1979.	3.253	1.412	69	80	440	1.142

Izvor: Statistički godišnjak Jugoslavije, 1960, str. 356, SGJ, 1970., str. 365 i SGJ, 1980. str. 479.

Oranične površine pod žitima su smanjivane. Osobito je značajno smanjenje površina pod pšenicom, tako da je godine 1979. poznjeveno za 21% površina manje negoli 1959. Kod kukuruza za iste usporedne godine smanjenje iznosi 6,8%.

Istovremeno ukupna proizvodnja pšenice i kukuruza bilježi porast godine 1979. u odnosu prema 1959. za 29,2%, odnosno 32,5%.

Naročito je vidljivo povećanje prosječnih prinosa pšenice i kukuruza po jedinici proizvodne površine. Prosječni prinos pšenice po ha veći je u godini 1979. za 63,2% negoli 1959. ili za gotovo dva puta veće od prosječnog prinosa u razdoblju od 1947—1958.

Prosječni prinos kukuruza s jedinice površine veći je godine 1979. u odnosu prema 1959. za 75,3%, ili čak za dva puta u odnosu prema prosječnom prinosu od godine 1947—1956.

U SR Hrvatskoj je, dakle, povećanje proizvodnje hrane, uglavnom, odraz intenzifikacije poljoprivredne proizvodnje po jedinici površine.

Prema podacima o načinu korištenja oranica za godine 1960, 1970. i 1980. vidljivo je negativno mijenjanje strukture; smanjile su se osobito površine pod žitom, a najviše su porasle površine pod ugarom i neobrađene oranice.

Ugari i neobrađene oranice su od godine 1960. do danas porasli u SR Hrvatskoj za čitavih 142,7%.

Ako promotrimo kretanje ugara i neobrađenih oranica po sektorima vlasništva, vidjet ćemo da je ugar zastupljeniji na društvenim negoli na

individualnim gospodarstvima – 15,7% prema 9,6% ukupnih oraničnih površina odgovarajućeg sektora godine 1980.

Također je značajno da su ugar i neobrađene oranice u većem relativnom porastu na društvenim negoli na individualnim gospodarstvima. Površine pod ugarom na društvenim gospodarstvima su od 1960–1980. porasle za 242,9%, a na privatnom za 82,0%.

Tablica 2.

Kretanje ugara i neobrađenih oranica u SRH po sektorima vlasništva u razdoblju od 1960–1980. (u 000 ha)

Godina	Društvena gospodarstva		Individualna gospodarstva	
1960.	14	100,0	61	100,0
1961.	14	100,0	64	104,9
1962.	11	78,6	68	111,5
1963.	14	100,0	57	93,4
1964.	24	171,4	58	95,1
1965.	43	307,1	82	134,4
1966.	28	200,0	63	103,3
1967.	35	250,0	61	100,0
1968.	32	228,6	66	108,2
1969.	38	271,4	64	104,9
1970.	47	335,7	70	124,6
1971.	41	292,9	72	118,0
1972.	45	321,4	72	118,0
1973.	57	407,1	83	136,1
1974.	41	292,9	76	124,6
1975.	48	342,9	80	131,1
1976.	35	250,0	75	122,9
1977.	38	271,4	80	131,1
1978.	40	285,7	88	144,3
1979.	34	242,9	94	154,1
1980.	48	342,9	111	182,0

Izvor: Statistički godišnjak Hrvatske, 1971. str. 76 i SGH, 1981.

Uzroci smanjenja poljoprivrednih, oraničnih površina i površina pod osnovnim žitnim kulturama su brojni.

Od općih uzroka na prvom mjestu možemo spomenuti neadekvatan odnos društva prema zemlji. Osnovni problem što proizlazi iz nedovoljne pažnje društva prema zemlji jeste slaba evidencija ukupnog zemljišta, a posebno onog kojim upravljaju društveni nosioci. Začuđuje činjenica, ali je istinita, da se na primjer u statističkoj evidenciji zemljišta u SR Hrvatskoj izgubila obradiva površina jednaka površini veće općine SRH, ili 47.933 ha.³⁾

Katastarska izmjera zemljišta poslije rata u SR Hrvatskoj teče takvim tempom da bi imali kompletnu izmjeru tek za 229 godina.⁴⁾

Posebno je pitanje odnosa društvenih nosilaca korištenja zemljišta. Poljoprivredni kombinati u SR Hrvatskoj teže savršenstvu u obradi zemlje,

■

3) Informacije o stanju i nekim aktualnim problemima imovinsko-pravne i šire društvene zaštite i korištenja nekretnina u društvenom vlasništvu u SR Hrvatskoj, Zagreb, 1979, str. 46.

4) *Op. cit.*, str. 46

što intenzivnijoj obradi, obradi svjetskih i evropskih mjerila i napuštanju manje produktivnih površina.⁵⁾

Osobit je problem u SR Hrvatskoj odnos prema općem društvenom zemljištu. Tu je riječ o oko 760.000 ha ili 23% poljoprivredne površine Republike. Tom površinom formalno-pravno upravljaju općine, a u većini slučajeva nitko. Tako se 760.000 ha nalazi izvan svakog sistema gospodarenja.⁶⁾

Ilustrativan je navod Javnog pravobranilaštva zajednica općina Karlovac o tom zemljištu, gdje se tvrdi da društveni nosioci općendruštvenog zemljišta ne samo da zemljište ne obrađuju nego najčešće ne znaju ni gdje se to zemljište, što im ga je povjerilo društvo, nalazi, potkrepljujući to konkretnim nosiocima i površinama.⁷⁾

U području individualnog vlasništva nad zemljištem vlada opća stihija. U krugu od svega 3–5 km nailazimo na dijametralno oprečne primjere parcela: 1. vrlo skupa parcela, 2. vlasnik uzalud traži kupca i poklanja parcelu općini, 3. uzorno obrađena parcela, 4. već nekoliko godina neobrađena parcela, itd. Osobito se aljkavo prema zemljištu odnose vlasnici koji imaju egzistenciju osiguranu izvan poljoprivredne proizvodnje.

Postojeće stanje ugara i neobrađenih oranica, statistički iskazano, kako smo utvrdili, u SR Hrvatskoj ne odgovara stanju u stvarnosti. U tom smislu su okrenuta istraživanja na Geografskom odjelu u Zagrebu, tj. da se što je moguće preciznije utvrde neadekvatni oblici odnosa prema zemljištu, njihovi uzroci i predlože, eventualno, neka rješenja.

Zaključno, činjenica je da je povećanje proizvodnje hrane u nas prvenstveno isforsirano povećanjem ulaganja, a u tom povećanju gotovo je neznatna sudjelovala produktivnost.⁸⁾

Proizvodnja je u cjelini preskupa i izvan svjetskih mjerila. Zemljište kao baza veće proizvodnje malo se vrednuje pa čak i u većim razmjerima neodgovorno zapušta i od društvenih, kao i od individualnih zemljišta vlasnika.⁹⁾ Riječ je o cca 8 milijuna ha zapuštenog zemljišta u SFRJ.

Proces usitnjavanja zemljišnog posjeda u individualnom vlasništvu u našoj zemlji je prenaplašen. Prema oficijelnim statističkim podacima samo od godine 1960 – 1981. individualna gospodarstva najmanjih zemljišnih kategorija do 2 ha povećala su se od 916.000 (35% svih gospodarstava) na 1,293.000 (48,3%).¹⁰⁾

Tako usitnjen posjed koristi se uglavnom kao izvor dodatnog prihoda za domaćinstvo pa je stoga specifičan vid mješovitih gospodarstava. Njihov broj je u nas u stalnom porastu. Godine 1960. njihov je udio u ukupnom broju individualnih poljoprivrednih gospodarstava iznosio 38,9%, a godine 1981. već 68%. Mješovita su gospodarstva godine 1960. posjedovala 38,3% od ukupnih obradivih površina, a 1981. čak 58,3%.¹¹⁾

Sve je značajnija pojava da nepoljoprivrednici posjeduju poljoprivredno zemljište. Prema podacima iz godine 1981. nepoljoprivredna domaćin-

5) Op. cit., str. 53

6) Op. cit., str. 51

7) Op. cit., str. 53.

8) Marković i suradnici: **Komparativna analiza produktivnosti rada u poljoprivredi Jugoslavije i drugih zemalja**, knj. 1, Beograd, 1974, str. 236–237.

9) P. Marković: **Agroindustrijska proizvodnja u SFRJ**, Beograd, 1977. str. 26.

10) Popis poljoprivrede 1960. i Popis stanovništva 1981. godine

11) V. Cvjetičanin: Faktori održanja i generiranja mješovitih gospodarstava, **Sociologija sela**, 1987, br. 95/98, str. 46.

stva bez gospodarstva posjedovala su cca 400.000 ha poljoprivrednog zemljišta od kojeg je obrađivano (korišteno) tek 171.360 ha¹²⁾

U okolicama velikih i manjih gradskih središta poljoprivredno zemljište se obrađuje za tjednog odmora-rekreacije nepoljoprivrednika, najčešće za proizvodnju voća, povrća i grožđa.

Postoje evidentni znaci da nepoljoprivrednici izvan radnog vremena (a ponekad i za radnog vremena) obrađuju zemljišne posjede svoje rodbine ili čak unajmljeno zemljište u svrhu tržišne proizvodnje, najčešće konjukturanih kultura, kao npr. kukuruz ili povrće.

Očito je da su pojavni oblici postojećeg korištenja poljoprivrednog zemljišta vrlo raznorodni, a do sada nisu obuhvatnije obrađeni.

Želio bih upozoriti na još jednu pojavu u okvirima analize korištenja zemljišta u nas. Nova tehnologija proizvodnje koja poprima niz karakteristika industrijskog načina proizvodnje, uz tehnička radna sredstva, kao i razvijenije oblike transporta, razbija tradicionalnu pripadnost seoskog polja, seoskog atara selu. Nije rijetkost da individualni vlasnici obrađuju zemljišne parcele udaljene i 30–70 km od mjesta stanovanja. Gotovo da ne postoji plodored u obradi zemljišta, već se gubitak kvaliteta zemljišta sve više nadoknađuje umjetnim putem, umjetnim gnojivom i sl.

3. istraživanje regionalne strukture poljoprivredne proizvodnje SR Hrvatske

U analizama strukture poljoprivredne proizvodnje s geografskog stajališta u nas uglavnom prevladavaju pristupi s osnova zemljišta, ponajprije polazeći od kategorije iskorištavanja zemljišta, a zatim uključujući i način iskorištavanja oranica. S obzirom na gotovo jednaku gospodarsku važnost stočarstva i ratarstva, javlja se odavno nasušna potreba uključivanja stočarstva u regionalno-geografske analize agrara. Obično je do sada bila u našim uvjetima najznačajnija prepreka u analizi strukture poljoprivredne proizvodnje izjednačavanje vrijednosti različitih proizvoda.

U svijetu postoje brojne metode svođenja vrijednosti različitih poljoprivrednih produkata na zajedničku mjeru, npr. »žitne jedinice« (njemačka agrarna statistika), »pšenične jedinice« (FAO-statistika), »velike stočne jedinice« i »ekvivalentna težina u kg« (Međunarodna geografska unija). Ni jedan od spomenutih načina ujednačavanja raznorodnih pokazatelja poljoprivredne proizvodnje nije došao u obzir za pokušaj ove analize regionalne strukture poljoprivredne proizvodnje. Odlučio sam se za izjednačavanje prema prosječnoj vrijednosti (novčanoj) proizvoda za cijelu zemlju, svjestan eventualnog dispariteta cijena među proizvodima i različitosti cijene proizvoda po regijama. Ipak, unatoč svim ogradama, smatram da ova analiza prvi put u okvirima naše Republike ukazuje na značajne regionalne specifičnosti strukture poljoprivredne proizvodnje i pridonosi mijenjanju nekih već udomaćenih, tradicionalnih kvalifikacija poljoprivredne proizvodnje nekih naših regija.

Usporedba različitih vidova proizvodnje, uključujući stočarstvo, moguća je analizom vrijednosti poljoprivrednih proizvoda. Na bazi internih izvo-

12) Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 1981. godini, tabela 195, Domaćinstva, poljoprivredno stanovništvo i poljoprivredni fondovi domaćinstva (SFRJ, SR i SAP, opštine i naselja, Beograd: SZS SFRJ, 1994, str. 1 i Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981., Domaćinstva i stanovi po općinama i zajednicama općina, Dokumentacija 502, Zagreb: RZS SRH, 1982. str. 43.

ra RZS SR Hrvatske dobiveni su prirodni i vrijednosni pokazatelji za 65 poljoprivrednih proizvoda u 1983. godini.¹³⁾ Nakon obrade više od preko 7.500 podataka dobivena je vrijednosna struktura poljoprivredne proizvodnje za 104 općine, deset međuopćinskih zajednica i Republiku kao cjelinu.

U ukupnoj vrijednosti poljoprivredne proizvodnje SR Hrvatske u godini 1983. procijenjenoj na 1.684.112.270.500 dinara, biljna proizvodnja sudjeluje sa 58%, a stočarstvo sa 42%. U većini zajednica općina glavninu (iznad polovice) vrijednosti poljoprivredne proizvodnje ostvaruje stočarstvo (zajednica općina: Karlovac, Sisak, Varaždin, G.G.Z. Zagreb, Gospić, Rijeka i Split).

Tablica 3.

Makroregionalna struktura poljoprivredne proizvodnje u SR Hrvatskoj po vrijednosti 1983.

Republika Mikroregija	udio poljoprivrednih grana				
	Ratarstvo	Livadar.*	Voćarstvo	Vinograd.	Stočarstvo
SR Hrvatska	44	5,1	3,2	5,7	42,0
Z. O. Osijek	62,8	1,3	2,1	2,1	31,7
Z. O. Bjelovar	42,1	6,3	1,1	2,7	47,8
Z. O. Karlovac	32,1	2,8	1,8	3,2	60,1
Z. O. Sisak	34,4	8,6	1,8	0,9	54,3
Z. O. Varaždin	32,8	4,8	1,8	3,7	56,9
Z. G. Z. Zagreb	32,8	5,9	2,2	6,6	52,5
Z. O. Zagreb	34,0	8,1	2,7	8,0	47,2
Z. O. Gospić	16,7	21,7	3,0	0,0	58,4
Z. O. Rijeka	16,1	13,6	3,3	13,8	53,2
Z. O. Split	23,6	3,9	16,2	26,3	30,0

* Livadarstvo smo izdvojili iz ratarstva kao zasebnu »granu djelatnosti« zbog toga što su uključeni pašnjaci u vrijednost proizvodnje livadarstva

Izvor: Interna statistika Republičkog zavoda za statistiku SR Hrvatske.

U samo tri zajednice općina biljna proizvodnja ostvaruje glavninu vrijednosti poljoprivredne proizvodnje (Osijek, Zagreb i Bjelovar). U te tri zajednice općina ostvaruju se gotovo dvije trećine vrijednosti godišnje poljoprivredne proizvodnje SR Hrvatske. Ratarska proizvodnja je najdominantnija po vrijednosti u istočnoj Hrvatskoj (64,1%), a stočarstvo u karlovačkoj regiji (60,1%). U bjelovarskoj i zagrebačkoj regiji stočarstvo i ratarstvo imaju podjednake udjele (od 42–48%).

U sisačkoj i varaždinskoj regiji te u Gorskoj Hrvatskoj i u sjevernom Hrvatskom primorju stočarstvo kao grana ostvaruje natpolovičnu vrijednost poljoprivredne proizvodnje.

13) Polovicom godine 1984. poslan je u sve Skupštine općine zahtjev za dobivanje podataka o vrijednosnoj strukturi poljoprivredne proizvodnje za 1983. i 1963. godinu. Pozitivno je odgovorilo 25 Skupština općina, 12 ih je odgovorilo negativno, a većina ih uopće nije odgovorila. Zatim smo se obratili Statističkom zavodu SR Hrvatske, Odjelu za poljoprivrednu statistiku gdje smo uspjeli dobiti izvorne, neobrađene prirodne pokazatelje i prosječne cijene za 65 poljoprivrednih proizvoda u 1983. godini: 1. ZITARICE — pšenica, raž, ječam, zob, kukuruz, krupnik, proso i heljda, 2. INDUSTRIJSKO BILJE — konoplja, lan, šećerna repa, suncokret, uljna repica, duhan, hmelj, soja, sirak, cikorija, mak i lavanda, 3. POVRCE — dinje i lubenice, krastavci, maline, jagode, sočivo, grašak, mrkva, kupus i kelj, paprika, paradajz, luk crveni, grah i krumpir, 4. KRMNO BILJE — djetelina, lucerna, grahorica, stočna repa, kukuruz stočni, bundeva, grašak stočni i muhar, 5. VOĆE — šljive, jabuke, kruške, dunje, trešnje, višnje, kajsije, breskve, orasi, smokve, masline, narande i limuni, 6. VINOGRADARSTVO — grožđe, 7. LIVADARSTVO — sijeno s košanicama i trava s pašnjaka, 8. STOČARSTVO — goveda-prirast, svinje-prirast, ovce prirast, mlijeko kравlje, živina prirast, mlifeke-ovčie. vuna. iaa i med.

U južnom Hrvatskom primorju nijedna poljoprivredna djelatnost nema prevlast u vrijednosti proizvodnje. Stočarstvo ostvaruje relativno najviše, nešto manje od trećine vrijednosti poljoprivredne proizvodnje. U ovoj regiji treba istaći najveći udio vinogradarstva i voćarstva koji zajedno daju oko 42% vrijednosti poljoprivredne proizvodnje regije.

U Gorskoj Hrvatskoj uz stočarstvo, relativno najvišim udjelom u usporedbi s drugim regijama Republike, ističe se livadarstvo (21, 73). Za potrebe detaljnije regionalne analize poljoprivrede izdvojili smo 26 tipova poljoprivredne proizvodnje.

Tipove proizvodnje izdvojili smo na bazi tri stupnja zastupljenosti poljoprivrednih grana u ukupnoj vrijednosti poljoprivredne proizvodnje općine (regije):

1. tip izrazite orijentacije — više od 75% vrijednosti poljoprivredne proizvodnje ostvaruje jedna grana,
2. tip pretežne orijentacije — jedna grana ostvaruje 50,0—74,9% vrijednosti poljoprivredne proizvodnje,
3. tip glavne orijentacije — jedna ili više grana ostvaruje 20,1—49,9% vrijednosti poljoprivredne proizvodnje

Na bazi ovih opredjeljenja ustanovljeni su u SR Hrvatskoj slijedeći tipovi proizvodnje 1983. godine:

- 1 Ra — izrazita orijentacija na ratarstvo
- 1 Ra 3 St — izrazita orijentacija na ratarstvo s dodatnom glavnom orijentacijom na stočarstvo
- 1 Vi — izrazita orijentacija na vinogradarstvo
- 2 Ra 3 St — pretežna orijentacija na ratarstvo s dodatnom glavnom orijentacijom na stočarstvo
- 2 Vi — pretežna orijentacija na vinogradarstvo
- 2 Vi 3 Vo — pretežna orijentacija na vinogradarstvo s dodatnom glavnom orijentacijom na voćarstvo
- 2 Vi 3 St — pretežna orijentacija na vinogradarstvo s dodatnom glavnom orijentacijom na stočarstvo
- 2 St — pretežna orijentacija na stočarstvo
- 2 St 3 Ra — pretežna orijentacija na stočarstvo s dodatnom glavnom orijentacijom na ratarstvo
- 2 St 3 Li — pretežna orijentacija na stočarstvo s dodatnom glavnom orijentacijom na livadarstvo
- 2 St 3 Vi — pretežna orijentacija na stočarstvo s dodatnom glavnom orijentacijom na vinogradarstvo
- 3 Vo — glavna orijentacija na voćarstvo
- 3 Ra Vo — glavna orijentacija na ratarstvo i voćarstvo
- 3 Ra St — glavna orijentacija na ratarstvo i stočarstvo
- 3 Vi St — glavna orijentacija na vinogradarstvo i stočarstvo
- 3 St Ra — glavna orijentacija na stočarstvo i ratarstvo
- 3 St Li — glavna orijentacija na stočarstvo i livadarstvo
- 3 St Vi — glavna orijentacija na stočarstvo i vinogradarstvo
- 3 Ra Vi St — glavna orijentacija na ratarstvo, vinogradarstvo i stočarstvo
- 3 Ra St Vi — glavna orijentacija na ratarstvo, stočarstvo i vinogradarstvo
- 3 Li St Vo — glavna orijentacija na livadarstvo, stočarstvo i voćarstvo
- 3 Vo Ra Vi — glavna orijentacija na voćarstvo, ratarstvo i vinogradarstvo
- 3 Vo Vi St — glavna orijentacija na voćarstvo, vinogradarstvo i stočarstvo
- 3 St Li Ra — glavna orijentacija na stočarstvo, livadarstvo i ratarstvo
- 3 St Vo Ra — glavna orijentacija na stočarstvo, voćarstvo i ratarstvo
- 3 St Vi Ra — glavna orijentacija na stočarstvo, vinogradarstvo i ratarstvo

U poljoprivredi SR Hrvatske glavna je orijentacija na ratarsko-stočarsku proizvodnju. U šest zajednica općina prisutan je tip pretežne orijenta-

cije na stočarstvo s time što zajednice općina Karlovac, Sisak, Varaždin i Zagreb imaju dodatnu glavnu orijentaciju na ratarstvo (2 ST 3 Ra), Z. O. Gospić dodatnu glavnu orijentaciju na livadarstvo (2 St 3 Li), a Z.O. Rijeka ima dodatnu iznadprosječnu orijentaciju na vinogradarstvo i livadarstvo (2 St vi li).¹⁴⁾

Poljoprivredna proizvodnja Z.O. Osijek je pretežno orijentirana na ratarstvo s dodatnom glavnom orijentacijom na stočarstvo (2 Ra 3 St). Poljoprivreda bjelovarske i zagrebačke zajednice općina imaju glavnu orijentaciju na stočarstvo i ratarstvo s dodatnom natprosječnom orijentacijom na livadarstvo (3 St Ra Li).

Struktura poljoprivredne proizvodnje Z. O. Split najstroženija je i pripada tipu trogranske glavne orijentacije – stočarstvo, vinogradarstvo i ratarstvo (3 St i Ra).

U više od polovice ukupnog broja općina Republike poljoprivredna proizvodnja je pretežno granske orijentacije (56 općina). U više od trećine općina poljoprivreda je pretežno orijentirana na stočarstvo. U 27% općina poljoprivreda uz pretežno stočarsku orijentaciju ima dodatnu orijentaciju na ratarstvo. U 13,5% općina uz pretežnu orijentaciju poljoprivredne proizvodnje na ratarstvo javlja se kao dodatna glavna grana stočarstvo.

Od 56 općina s izrazitim ili pretežnim usmjerenjem na stočarsku i ratarsku poljoprivrednu proizvodnju čak ih je 47 u kontinentalnoj, a samo devet u primorskoj Hrvatskoj.

Sve četiri općine s izrazitom ili pretežnom orijentacijom poljoprivredne na vinogradarstvo nalaze se u južnom Hrvatskom primorju. Glavnina od 44 općine tipa glavne orijentacije na jednu ili više grana poljoprivredne proizvodnje, njih 24 nalaze se u Primorju. U 17 ovih općina je redovito zastupljena kao glavna granska orijentacija voćarstvo ili vinogradarstvo ili obje grane. Od 24 općine s poljoprivrednom proizvodnjom glavne orijentacije na ratarstvo i stočarstvo ili stočarstvo i ratarstvo čak 19 općina je u kontinentalnoj Hrvatskoj.

Najjednostavniju strukturu poljoprivredne proizvodnje ima istočna Hrvatska. U obje regije istočne Hrvatske preteže orijentacija na ratarstvo s tim što u regiji Slavonske Posavine i Požeške kotline prisutnija je dodatna orijentacija na stočarstvo negoli u istočnoj hrvatskoj ravnici.

U središnjoj Hrvatskoj u većini regija preteže u poljoprivrednoj proizvodnji stočarska orijentacija. Takva je orijentacija osobito izražena u karlovačkoj, sisačkoj, varaždinskoj i zagrebačkoj regiji. U tim regijama od ukupno 34 općine u poljoprivrednoj proizvodnji je pretežna ili glavna orijentacija na stočarstvo, a u samo dvije općine je glavna orijentacija na ratarstvo. U 19 općina ove regije natprosječnom orijentacijom javlja se livadarstvo, vinogradarstvo u šest, a voćarstvo tek u jednoj općini.

U bjelovarskoj regiji, tradicionalno stočarskom kraju SR Hrvatske, u polovici općina u poljoprivrednoj proizvodnji godine 1983. pretežna je orijentacija na stočarstvo, a u drugoj polovici općine na ratarstvo. U pet općina javlja se i dodatno livadarstvo. Može se zaključiti da biljna proizvodnja danas u bjelovarskoj regiji ima podjednaku važnost u poljoprivredi, kao i stočarstvo.

14) Za potpunije određivanje podtipa proizvodnje uvrstili smo kriterije iznadprosječnog udjela za livadarstvo od 5,2–20,0%, voćarstvo od 3,3–20,0% i vinogradarstvo od 5,8–20,0% (prve brojeve su za 0,1 poen veće od odgovarajućih prosječnih vrijednosti u SR Hrvatskoj).

U Gorskoj Hrvatskoj u svih devet općina stočarstvo ima najznačajniju ulogu u poljoprivrednoj proizvodnji. Kao sekundarni oblik gotovo ravnopravno se javljaju ratarstvo i livadarstvo.

U sjevernom Hrvatskom primorju izrazitija je orijentacija na stočarstvo. U pet općina stočarstvo je pretežna orijentacija u poljoprivrednoj proizvodnji, a još u četiri općine je glavna orijentacija.

Uočljive su regionalne razlike u orijentaciji proizvodnje. U kvarnerskoj regiji u svim općinama (osim jedne) stočarstvo je pretežna ili glavna orijentacija u poljoprivredi. U istarskoj regiji je, pak, zastupljenija glavna orijentacija u poljoprivrednoj proizvodnji na ratarstvo u većini općina (5).

U vrlo složenoj strukturi poljoprivredne proizvodnje južnog Hrvatskog primorja uočljiva je orijentacija na grane biljne proizvodnje s pojačanim udjelom vinogradarstva i voćarstva.

Analiza strukture poljoprivredne proizvodnje po użim regionalnim cjelinama ukazuje na karakteristične zajedničke osobine poljoprivrede tih regija. U sjevernoj Dalmaciji najprisutnija grana poljoprivrede je stočarstvo. Ona je pretežna ili glavna orijentacija u poljoprivredi u četiri od osam općina regije. U srednjoj Dalmaciji od ukupno 12 općina u samo tri općine je stočarstvo pretežna ili glavna orijentacija u poljoprivredi. U isto toliko općina, kao izrazita ili glavna orijentacija, javlja se ratarstvo i voćarstvo, a vinogradarstvo se javlja kao izrazita, odnosno pretežna orijentacija u dvije općine. U dvije općine južne Dalmacije pretežna orijentacija u poljoprivredi je na vinogradarstvo, a u jednoj je vinogradarstvo glavna orijentacija.

Druga uočena zakonitost strukture poljoprivredne proizvodnje u južnom Hrvatskom primorju je na relaciji otoci, obala, zagora. U šest od sedam zagorskih općina najznačajnije mjesto zauzima stočarstvo, a samo u jednoj vinogradarstvo (Vrgorac). Od pet otočkih općina, u tri je najznačajnije vinogradarstvo, kod po jedne ratarstvo (Hvar – izrazita orijentacija) i stočarstvo (Brač – glavna orijentacija). Na obalnom prostoru u po četiri općine najznačajnija orijentacija je na ratarstvo, odnosno voćarstvo, a u po jednoj na vinogradarstvo ili livadarstvo.

Prosječna glavna orijentacija poljoprivredne proizvodnje naše Republike na ratarstvo i stočarstvo krije u sebi značajnije makroregionalne i regionalne razlike.

Poljoprivreda istočne Hrvatske je pretežno orijentirana na ratarstvo. U poljoprivrednoj proizvodnji Gorske Hrvatske pretežna je orijentacija na stočarstvo. U sjevernom Hrvatskom primorju, poljoprivreda u Istri ima zastupljeniju ratarstvu komponentu, a kvarnerska poljoprivredna proizvodnja stočarsku.

U južnom Hrvatskom primorju od sjevera prema jugu u poljoprivredi slabi stočarska komponenta, a jača važnost ratarske, voćarske, ili konačno vinogradarske proizvodnje.

Slična prostorna promjena značaja pojedinih grana poljoprivrede uočljiva je u ovoj makroregiji i na pravcu – zagora, obala, otoci.

U središnjoj Hrvatskoj, našoj najvećoj makroregiji, stočarstvo i ratarstvo dominiraju u poljoprivrednoj proizvodnji općina. Uočeno je da današnja struktura poljoprivredne proizvodnje prema vrijednosti u bjelovarskoj i zagrebačkoj regiji ne odgovara tradicionalnim uvjerenjima o stočarskoj, odnosno ratarsko-vinogradarsko-voćarskoj regiji.

Adolf Malić

Land and Agriculture

Summary

The article analyses forms of symbiosis between man, land and agricultural production. Special emphasis is placed on the attitude of man towards the land, which has existed for centuries and which today has been severely interfered with. The result of this in Yugoslavia is 8 million hectares of insufficiently utilized and partly entirely deserted land. Society as a whole must give more consideration to the cultivable land, as an geographically determined and defined category.

The second half of the paper deals with regional structure of agricultural production and indicates a variety of ways in which it is utilized within a relatively limited agrarian area in Croatia. The natural basis- as well as socio-political and historic factors, become clearly visible in various regions during the process of producing specific forms of agrarian management.

Земля и сельское хозяйство

Резюме

В работе рассмотрены некоторые виды, в известном смысле симбиоза человек-земля и сельскохозяйственное производство. На первый план выдвигается, устанавливающееся веками, отношение человека к земле, грубо нарушенное ныне в нашей стране, кроме того, с 8 млн. га неполностью использованной обрабатываемой площади и частично заброшенной земли. К сельскохозяйственной земле, географически ограниченной и определенной категории, общество должно проявить больше внимания.

Во второй части работы рассматривается региональная структура сельскохозяйственного производства и показаны различия в видах использования в относительно ограниченном аграрном просторе СР Хорватии. В отдельных районах, ясно выражены естественная основа, общественно-экономические отношения и историческая обстановка в формировании специфики аграрного хозяйствования.